

БЪЛГАРСКА ВЪЗРОЖДЕНСКА КУЛТУРА

Определянето на хронологичните рамки на една епоха винаги трябва да бъде условно. То е свързано с научната и методичната зрелост на историографията, с нейните фактологически постижения, с това доколко е схванато общото съдържание на една епоха, доколкото са разкрити нейните корени. На това се дължат трудностите с които се срещат научните изследователи при определяне началната граница на Българското възраждане. Според М. Дринов началната граница се свързва с появата на “История славянобългарская” на Паисий Хилендарски. Други български автори започват да търсят началната граница на Възраждането към края на XVI и началото на XVII в. свързвайки я с процесите на разложение на Турската империя и с първите промени в българското общество, започнали по това време. Определянето на горната граница на възрожденската епоха е сравнително по-лесно, тъй като тя се обозначава с едно събитие, което има силата на обществен поврат – освобождението на България през 1878 г. Трябва да се има предвид, че и след това възрожденските процеси продължават да се развиват или доразвиват в една или друга степен в онези български земи /Македония, Източна и Егейска Тракия, Добруджа и Западните покрайнини/, които останаха под чужда власт. И така хронологическите граници на българското възраждане обхващат XVIII- XIX в. до Освобождението на България от турска власт през 1878 г.

Първият период на българското Възраждане обхваща XVIII и началото на XIX в., условно той би могъл да се нарече Ранно Възраждане. Характеризира се с ускореното разложение на турската стопанска и военно-политическа система, с превръщането на Турция от велика сила във второстепенна държава, с разширяването на стоково-паричното стопанство и с изграждането на капиталистически отношения в общотурската и българската икономика, с появата на нови обществени сили и преди всичко на националната буржоазия.

Вторият период на Българското възраждане съвпада с времето на реформите в

Турция – 20 – 50 години на XIX в. до Кримската война. Преди всичко се утвърждават буржоазните стопански отношения, оформя се българската буржоазия и социалната структура на едно слаборазвито общество.

Третият период започва след Кримската война и завършва с Освобождането на България през 1878 г. Този период съвпада с финалната фаза на Българското Възраждане. Българското общество решително се разграничава от вековния поробител.

Основното съдържание на Българското възраждане се изразява в историческия преход от Средновековието към буржоазния свят, в развитието и утвърждаването на новите икономически и социални отношения, в създаването на самобитната национална култура, във формирането на българската нация, в продължителните борби за освобождение от чуждата власт, за възстановяване на българската държава.

Безспорно е влиянието на Паисиевите идеи за възрожденския процес. П.Хилендарски е велик представител на своето време. Неговата “История Славянобългарска” отразява големите идеи на буржоазната епоха, проникнали през XVIII в. в българските земи, понесени на знамената от новите обществени сили и преди всичко от зараждащата се буржоазия. В Паисиевото дело сложно се пречупват идеите, взаимствувани откън, потребностите на българското развитие, раждането на националното чувство, книжовната и литературната традиция. В тази обстановка у Паисий се ражда идеята да напише история на българите, за да не бъдат те “от други родове и язици подмятаеми и укоряеми”. И той се залавя да събира сведения за своя народ. Две години рови в библиотеките на Атон, обикаля другите български манастири, където открива и изучава царствени грамоти от средновековието, жития на светци, преписки, стари църковно-служебни книги. “История Славянобългарска” представлява сбито и ярко изложение на историческото минало на България в духа на тогавашната историографска традиция. Паисий интерпретира миналото в силно националистичен и романтичен дух. Този дух прозира и в онези страници, където той разглежда сръбската и гръцката история. В името на тази цел той атакува тези, които се срамуват от своя род и се увличат по чужд език. С тези разсъждения Паисий логически чертае политическата програма на новата епоха, която се базира главно на националната идея, изразена в стремежа да се запази българската народност в условията на робството и да се осигурят условия за нейното бъдещо историческо развитие. В политическо отношение Паисий акцентува главно на националното обособяване на базата на езика, писмеността, културата и историческите традиции.

Той мотивира и защитава идеята за духовно обособяване на българите чрез отхвърляне на църковната опека и културното влияние на гърцизма и чрез възстановяване на българската духовна йерархия.

Паисиевият мироглед отразява дълбоко потребностите на общественото развитие.

Българското образование на границата на двете епохи. През XV-XVII в. България е лишена от истинско училище, от културни институции, отговарящи на нуждите на нейното нормално народностно – културно развитие. последните незагасени светлини на старана българска култура и образованост остават манастирите, някои от които успяват да защитят пред новите господари своите средновековни привилегии, да запазят част от книжовното църковно славянско богатство. Интересът към образованието е предизвикан и от влиянието на гръцката просвета, която точно през XVIII в. осъществява историческия преход от килията към светското училище. Силен подтик към просвета и образование дават ренесансовите и просвещенските идеи. В тези условия през XVIII в. се слага началото на българското просвещение, намерило най-ярък израз в съчиненията на П. Павлович, П. Хилендарский и Софроний Врачански. Българските просвещенци в духа на доминиращите в Европа рационалистични възгледи подемат идеята за образование и просвета на роден език съобразно с духа и традицията. те се противопоставят на антикултурната политика на гръцката църква, като настояват за светска утилитарна насоченост на образованието. Към 1762 г. в сегашните български земи са поддържани 112 килийни училища, повечето от които се намират в манастирите. В тях учениците, послушници на манастира, деца от близката околност или роднини на даскалите, се подготвят за бъдещи свещеници и учители. През XVIII в. броят на килийните училища започва да нараства, за да достигне към 1835 год. до 235. Наред с манастирските и църковни килии се появяват и светски /мирски/ училища. Така започва преминаването на образованието от ръцете на църквата, в ръцете на гражданството, на оформящата се национална буржоазия. В килиите започва да се изучава смятане на рабуш или елементарните правила на аритметиката, проникват първите сведения за българската, балканската и църковната история, застъпва се пеене на църковни и народни песни.

За интереса към образованието свидетелствува и появата на първия църковно-славянски буквар в края на XVIII в., опечатан със средствата на търговеца от Разлог Марко Теодорович.

Българската книжнина. Духовната пробуда намира през XVIII в. на дамаскинарската книжнина. Литературната история приема мнението на много автори, които са склонни

да я оставят в Средновековието и да я разграничават от Паисий. Дамаскинарите, особено от XVIII в. между които изпъкват имената на Йософ Брадатий, Тодор Врачански, Пахомий, Никифор Рилски и др. са книжовници повече сродни с новата епоха и новата литература. Като центрове на литературния живот окончателно се налагат светогорските манастири, Зограф и Хилендар. Не е случайно например, че първите български писатели и мислители почти без изключение са духовници.

Изкуство. Началото на възрожденската епоха отбелязва съживяване и в областта на изкуството, предизвикано както от нуждите на новите сили, така и от засилващото се влияние на европейската литература, в стремежа за възраждане на традицията и още по важно, в създаването на нови художествени образци.

Новите тенденции се появяват най-напред в областта на архитектурата. Променя се облика и на жилищния дом, който нараства по обем с ново вътрешно разпределение предизвикано от нуждите на занаятчииското производство и търговията. Промените в градската архитектура се забелязват още по-ясно в изграждането на занаятчийски специализирани махали, в уредбата на площадите и централните улици. Наблюдават се нови архитектурни форми и решения в областта на църковното строителство.

Нуждите на общественото и частното строителство дават тласък на художествените занаяти. Най-чувствителни промените се усещат в областта на църковната живопис. Забелязват се модерни идеи и художествени средства. Оформят се първите български живописни школи, забележителни образци на българското възрожденско изкуство. Образците на художествените занаяти – златарство, медникарство, везби са с по-висока художествена стойност. Така през Ранното Възраждане започва преход от средновековното към модерното изкуство на Ренесанса.

Новобългарска просвета и култура през първата половина на XIXв

В началото на века, когато се отбелязва върхът в развитието на килийното училище се появяват и първите български училища със светска програма, отговаряща на новите стопански и духовни потребности. Тенденцията към светско образование се налага поради стопанските и чисто професионални нужди. Това се налагало и от духовните потребности на българското общество, породени от появата на буржоазните идеи в нашата история. Този духовен интерес, довеян от идеите на настъпващата буржоазна епоха в българската история, представлява нов силен тласък към светско образование

и модерна култура. Големите идеи на Просвещението създават сред интелгенцията истински култ към образованието, проникват и новите педагогически възгледи, които утвърждават клаузата за ново светско образование. Най-интензивно идеите на запада проникват през Гърция, която отрано се приобщава към западната култура. В гръцките училища били подготвени първите дейци на българската култура – Софроний Врачански, Г.С. Раковски, д.р П. Берон, Неофит Рилски, Стоян Чомаков, Неофит Бозвели, Иларион Макариополски, д-р Ив. Селимински, Христаки Павлович, Райно Попович, Константин Фотинов, В. Априлов, Ив. Добровски и много други. Елино-българските училища в Свищов, Котел, Сливен, Карлово, съществували през първите три десетилетия на XIX в. имат важно значение за развитието на новобългарската просвета. Национално-просветната програма на П. Берон, че просветата е велик стимулатор на общественото развитие се пропагандира силно и в трудовете на първите представители на българското просвещение. При тези условия на 2 януари 1835 г. било открито Габровското народно взаимно училище. Идеята за създаване на Габровското училище принадлежи на българската одеска колония, сред която по това време най-видно място заемат търговците В. Априлов и Н.Ст.Палаузов, които изпратили от Русия книги ,учебници, таблици и учебни пособия. Появилите се новобългарски училища били плод на националната самоорганизация на българите. Те са били истински демократични институции, създадени със средствата и усилията на целия народ.

Движението за светско училище подтиква развитието на българската книжнина и литература, най-вече съдействало за формирането на новобългарски писмен и говорим език. Нуждите на училището налагали да се напишат и преведат учебници и учебни пособия. “Рибния буквар” на П. Берон е първата българска книга, почти изцяло изчистена от църковнославянски наноси, написана на чист български език, с диалектни окраски от котленския говор. В осемте дяла на “Рибния буквар” е синтезирана богата учебна и културна информация по граматика, четене и писане, по аритметика, природознание, история. Така буквара на П. Берон става малка енциклопедия от светски и практически знания, съдържаща още “мъдри съвети” , патриотични мотиви, предизвикателство към човешкото любопитство, култ към красотата и природата и поради това той има продължително и неотразимо въздействие върху новобългарското образование.

През 30-40 години се окрояват няколко големи имена на наши просвещенци, това са В. Априлов написал “Български книжници” /1841/, “Деница на новобългарското образование” /1841/, “Мисли за сегашното българско образование” /1845/, Неофит Бозвели със своите педагогически съчинения “Общосборно жалостний советователний разговор на любородните” и “Любопитнопростий разговор”, К. фотинов, Ал. Екзарх, Ив. богров. Особено голяма е ролята на К. Фотинов, които на страниците на своето “Любословие” превежда и разпространява материали от чужд, главно от френски и гръцки произход, които превъоръжават апостолите на просвещението с нови идеи.

Сред българските книжовници-публицисти високо се откроява фигурата на Н. Бозвери /Хилендарец/ с неговото патриотично съчинение “Плач бедния мати Болгария”.

Успоредно с развитието на литературата, която запазва водещ дял, през XIXв. се осъществява и обновява традиционното изкуство на модерни начала. Промените в областта на строителството и в онези междинни области, свързани с тях като художествените занаяти са предизвикани от обновленията в материалния начин на живот в градовете и в новото социално структуриране. След Одринския мир от 1829, когато отпада за християните забраната да строят високи църковни сгради, в много български градове и манастири се появяват красиви черковни сгради. Истински шедьовър на възрожденското църковно строителство става Рилския манастир и неговата главна църква, завършена през 1837 г. Новите сградостроителни и архитектурни тенденции могат да се проследят и в строителството на училищни сгради. Първоначално училищните постройки се издигат на един, после на два и три етажа с големи помещения със светли прозорци, с широки вътрешни пространства. Типичен пример за възрожденски училищен тип сграда е тази на училището “Св.св. Кирил и Методий” в Пловдив, построена през 50-те години на XIXв.

Окончателното оформяне на българския национален стил в архитектурата и строителството е свързано с името на дряновеца Никола Фичев /Кольо Фичето/, /1800-1881/. Негово дело са едни от най-известните паметници на възрожденската архитектура: няколко прекрасни църковни сгради в Търново, Свищов, църквата “Св.Константин и Елена” в Търново, възшебният мост над Янтра при Бяла, мостът на Росица при Севлиево, покрития мост в Ловеч, турския конак и Николи хан в Търново, чешмата в двора на Соколовския манастир и редица други творби. Макар и самоук майстор Кольо Фичето постига съвършени пропорции, въвежда народния орнамент в украсата на сградите, красивата подпорна колонада и типичната Фичева кобилица, която обединява целия ансамбъл, придавайки му съвършенство и завършена изящност. В неговото творчество се синтезират българските строителни традиции от средните векове, потребностите на новия гражданин на епохата на Възраждането и модерните европейски тенденции в строителството.

Пред XIX в. се обновяват и традиционните художествени занаяти, обслужващи както църковния храм, така и ежедневието на възрожденския българин. Още през 30-40-те години работят цели родове от златари, ювелири, резбари /марангози/, каменоделци, хора, които могат да правят красиви олтари, входни порти, портали, тавани, къшовете, фасадни украси, декорации. Развива се дърворезбата, както за нуждите на обществото, така и за частното строителство. Разцъвтвява майсторството на двете традиционни школи – Тревненската и Дебърската. Оформя се новата Самоковска школа. Българските марангози изработват великолепни творби, между които се

отличават внушителният единадесет метров иконостас в главната църква на Рилския Манастир, иконостасите в църквата “Св. Спас” в Скопие, в Преображенския манастир и в църквата “Св.Богородица” в Пазаджик. В тези шедеври са вплетени нови елементи и модерни композиционни решения и както в цялото възрожденско изкуство – патриотични и символистични сцени, изразяващи българската душевност.

Напредва умението да се правят от злато предмети с художествена стойност за битови и ритуални нужди. Заедно с това в златарството се утвърждава национален самобитен стил, като се преодоляват ориенталските влияния. Много известни по това време са самоковските ювелири – Г. Зайбуров, Сотир Черишаров, Д. Кунов, евреинът Арие. Полагат се основите на българската бижутерия с център Видин.

Културното Възраждане през 50-70 години на XIX в.

Общия национален и духовен подем на българите след Кримската война се обуславя от създаването на първите политически формации, което довежда до оформяне на националноосвободителната идеология, предизвикала оптимистични настроения.

Значително се увеличава броя на класните училища, разширяват се образователните им програми, застъпени били по няколко езика – български, турски, гръцки и западни, главно френски. В някои училища се преподавали и практически дисциплини, като земеделие и търговия. В полето на народната просвета след Кримската война работят едни от най-изявените български възрожденски дейци – П.Р.Славейков, Димитър Миладинов, Кузман Шапкарев, Райко Жинзифов, Сава Филаретов, Кр. Пишурка, Ст.Н. Шишков, д-р В. Берон, Д.Мутев, Йосиф Ковачев, Добри Войников, Р. Каролев, Сава Доброплодни, Т.Бурмов, Ил. Блъсков, Анастасия Тошева, Царевна Миладинова и редица още други. Създадени били и по-висши училища. До Освобождението били открити 3 гимназии. Първата от тях се създава през 1859 г. в Болград /Бесарабия/. През 60-те години Пловдивското класно училище също прераства в гимназия, през 1873-1874 г. се открива Априловската гимназия. От 1856 г. в градовете започнали да възникват и първите читалища. Най-напред били открити в Свищов, Шумен и Лом. До Освобождението били създадени 131 читалища. Във взаимодействие с училищата и общините читалищата се грижели за просветата, като организирали читални за възрастни, библиотеки и неделни училища за змадежите, които не могли да посещават редовните учебни заведения.

В този период разцвет бележи и възрожденската литература. По това време се конституират окончателно литературните видове и жанрове. Обособяват се отделните жанрове на художествената литература – поезия, проза, драматургия, литературна критика. Основната идея, която обединява и вдъхновява цялата култура е националноосвободителната. Революционна-романтичното направление става господстващо. В началото на новия етап от развитие на възрожденската поезия застава “Горски пътник” на Г.С Раковски – възторжена апология на хайдушвото. Успоредно с Раковски през 60-те години продължава да твори и българския поет Д. Чинтулов. Пак по това време се появява и същинския майстор на стиха във възрожденската литература Петко Славейков. Преди Освобождението зазвънява и лирата на Иван Вазов – първите му стихосбирки “Пряпорец и гулса”, “Тъгите на България”, “Избавление”, които отразяват възбудата и трагичния срыв на българския дух по време на Априлското въстание и радостта от свободата. Без Ботев обаче, българската литература до Освобождението би останала безпомощен опит за художествено пресъздаване на света, а бъдещето ѝ без ясно очертана перспектива. Ботев е остави на българската литература само 20 поетически изумруда, но те са достатъчни да го представят като най-великия поет на България. В неговите стихове е отразена волята на българина да постигне свободата си, политическа и духовна. Одухотворени са най-добрите качества на българския народ. Геният на Хр.Ботев облагородява българската поезия, като дава едно могъщо начало и огромен тласък на духовния живот, като определя критериите за поезия на български език.

След Кримската война се поставят основите на българския театър. Важно място в историята на Възрожденския театър се пада на групата на Д. Войников, която близо 10 години дава представляния сред българите емигранти в Румъния.

Възрожденския театър, макар и не примитивно равнище, носел патоса на епохата. Успоредно с театъра се развивала и модерната българска музика. Възрожденският подем ражда бунтовната песен и революционните химни. Като пръв български композитор на църковна музика и на текстовете, се смята Антон Панов. Така в обаластта на музиката се наблюдава преход от средновековни форми, от фолклора, към модерното изкуство.

Всички тези промени са пробудени от могъщото движение за европеизация на ориенталския бит и стил на живот, намерило израз в цялостната материална и духовна култура на българите от тази велика епоха на духовен подем – Българското Възраждане.

В заключение на настоящата тема искам да подчертая, че българската култура е била тясно свързана с духовния живот на другите европейски народи. От далечното Средновековие до Най-ново време българската култура е създавала непреходни културно-естетически ценности. В общуването си с тези народи тя не само е давала на другите, а е и полочавала от тях. Насоката и формата на тази реципрочност – предпоставка за взаимно обогатяване, са били предопределяни от промените в историческата ни съдбовност, от обективните възможности за изява на народната творческа енергия. Въпреки усилията на поробителя да изолира народа ни от културна Европа със всяко десетилетие от епохана на българското Възраждане расте броя на онези българи, които по различни пътища влизат в досег с идеите на Ренесанса и Просвещението, които стимулират обновителните процеси по нашите земи. Поробената от векове и почти забравена от света българска етническа общност отново излиза на европейската сцена, за да продължи някои от новаторските прозрения и тенденции, характерни за средновековната българска култура и изкуство от XIII-XIV в., но вече доразвити, оплодени и преосмислени от революционните идеи на Ренесанса и Просвещението.